सत्यमेव जयते

/-/ નમુનો અ /-/

માણસાના મે.એડીશનલ સીવીલ જજ અને જ્યુડીશીયલ મેજીસ્ટ્રેટ ફર્સ્ટ ક્લાસ સાહેબની કોર્ટમાં, મુ.માણસા, જી.ગાંધીનગર આંક - ૩૭ ચુકાદાની તારીખ : ૦૪/૦૪/૨૦૨૫ ફોજદારી કેસ નં. ૭૫૮/૨૦૨૩	
ગુનાની વિગત : ખાનગી ફરીયાદ પરતી કેસ દાખલ થયેલ છે.	
ફરીયાદીનું નામ	**સતિષભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ,** ઉ.વ.૪૮, ધંધો-ખેતી, રહે.ઉમિયાનગર, રીદ્રોલ, તા.માણસા, જી.ગાંધીનગર. હાલ રહે.૫૦૬, વ્રજ એવન્યુ, ગાંધીનગર રોડ,મુ.તા.માણસા,જી.ગાંધીનગર
ફરીયાદી તર્ફે	વિ.વકીલશ્રી એમ. આર. ભટટ
આરોપીનું નામ	**પરમાર લક્ષ્મણજી ગોપાળજી,** ઉ.વ.૫૪, ધંધો-ખેતી/દલાલી, રહે. ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળા પાસે, મહાદેવપુરા,તા.વિજાપુર, જી.મહેસાણા। ઓફીસ બી/૨૫ શીવાલીક પ્લાઝા, ગાંડાભાઈ જે. પટેલ, સોખડાવાળાની બાજુમાં, વિજાપુર મામલતદાર ઓફીસની પાસે, મુ. તા. વિજાપુર, જી.મહેસાણા.
આરોપી તર્ફે	વિ.વકીલશ્રી જે. બી. ઉપાધ્યાય

/-/ નમુનો બ /-/

ફરીયાદ દાખલ થયા તારીખ	૦૬/૦૫/૨૦૨૩
પ્લી નોંધ્યા તારીખ	૨૮/૦૭/૨૦૨૩
પુરાવો શરૂ થયાની તારીખ	૨૮/૦૭/૨૦૨૩
ચુકાદા માટે અનામત રાખ્યાની તારીખ	૦૫/૦૩/૨૦૨૫
ચુકાદાની તારીખ	૦૪/૦૪/૨૦૨૫
સજા હુકમની તારીખ(લાગુ પડે તો)	૦૪/૦૪/૨૦૨૫

/-/ આરોપીની વિગત /-/

આરોપી નો અનુ. નં.	આરોપીનું નામ	ધરપકડની તારીખ	જામીન મુક્તિ તારીખ	તહોમત	શું નિર્દોષ છોડયા /સજા કરી	કરવામાં આવેલ સજા	સુનાવણી દરમિયાન અટકાયતનો સમય ગાળો ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતાની કલમ-૪૨૮ મુજબ
૦૧	પરમાર લક્ષ્મણજી ગોપાળજી	--	--	ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ-૧૩૮	**સજા કરી**	**૧(એક) વર્ષ**	---

/-/ નમુનો ક (સાહેદો / વીટનેશ) /-/

A ફરિયાદ પક્ષ			
અનુક્રમ	**આંક**	**નામ**	**પુરાવાનો પ્રકાર**
૧	૦૫	સતિષભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ	સરતપાસ

B બચાવ પક્ષ			
અનુક્રમ	**આંક**	**નામ**	**પુરાવાનો પ્રકાર**
નથી			
C કોર્ટ દ્વારા			
અનુક્રમ	**આંક**	**નામ**	**પુરાવાનો પ્રકાર**
નથી.			

/-/ રજુ થયેલ દસ્તાવેજોની યાદી /-/

A ફરિયાદ પક્ષ			
અનુક્રમ	**આંક**	**દસ્તાવેજી પુરાવાની વિગત**	**તારીખ**
૧	૧૮	બેંક ઓફ બરોડા વિજાપુર શાખાનો ખાતા નં. ૦૧૫૯૦૧૦૦૦૨૨૩૬૬ નો ચેક નંબર ૦૦૦૦૨૨ અસલ	૧૧/૦૭/૨૦૨૪
૨	૧૯	સદર ચેક રીટર્ન મેમો	૧૧/૦૭/૨૦૨૪
૩	૨૦	આરોપીને આપેલ નોટીસની સ્થળપ્રત	૧૬/૦૭/૨૦૨૪
૪	૨૧	આર.પી.એ.ડી. કર્યાની પાવતી અસલ બે નંગ	૦૩/૦૮/૨૦૨૪
૫	૨૨	પોસ્ટનું સ્ટેટસ	--
૬	૨૩	પોસ્ટનું સ્ટેટસ	--
૭	૨૪	નોટીસનો જવાબ	૧૦/૦૪/૨૦૨૩
૮	૨૫	અસલ કરાર નોટરી રૂબરૂનો	૨૨/૦૩/૨૦૨૨

B બચાવપક્ષ		
અનુક્રમ	**આંક**	**દસ્તાવેજી પુરાવાની વિગત**
કોઈ નહી		
C કોર્ટ દ્વારા		
અનુક્રમ	**આંક**	**દસ્તાવેજી પુરાવાની વિગત**

કોઈ નહી		
D મટીરીયલ ઓબ્જેકટસ		
અનુક્રમ	**આંક**	**દસ્તાવેજી પુરાવાની વિગત**
કોઈ નહી		

/–/ ઠરાવ /–/

(૧) ફરીયાદીએ તેમની ફરીયાદ ક્રિમીનલ પ્રોસીજર કોડની કલમ–૨૦૦ હેઠળ ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ–૧૩૮ હેઠળ ગુના અંગે દાખલ કરેલ છે.

(૨) ફરિયાદપક્ષના કેસની ટૂંકમાં હકીકત એવી છે કે, ફરીયાદી વેપાર તથા ખેતી કરી પરીવારનું ગુજરાન ચલાવે છે. આ કામના આરોપી જમીન દલાલનો ધંધો કરતા હોઈ અને ફરીયાદીના ભાઈ કલ્પેશભાઈ વિઠલભાઈ પટેલ સાબરકાંઠા જીલ્લાના હીંમતનગર તાલુકાના દેજરોટામાં જમીન ખરીદવા માંગતા હોઈ જેથી આશરે પોણા ચાર વર્ષ પહેલા જમીન લેવા બાબતે એકબીજા સાથે પરીચય થયેલો અને અવાર નવાર મળવાથી વિશ્વાસજન્ય સંબંધો સ્થપાયેલા. તે રીતે આરોપીએ ફરીયાદી અને ફરીયાદીના ભાઈને દેજરોટા ગામની સીમના સરવે નંબર ૮૭૨, ૮૭૪, ૮૯૪ અને ૮૯૮ વાળી જમીન બતાવેલ. જે પસંદ પડતા સરવે નંબર ૮૭૨ અને ૮૭૪ નો રજીસ્ટર્ડ બાનાખત કરેલ અને સરવે નંબર ૮૯૪ અને ૮૯૮ નો પાકો દસ્તાવેજ કરી આપેલ. ત્યારબાદ રજીસ્ટર બાનાખતવાળી જમીન આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી અને ફરીયાદીના ભાઈને ભાવ આવતો હોઈ વેંચવા માટે જણાવેલ. તેથી સરવે નંબર ૮૭૨ અને ૮૭૪ નો દસ્તાવેજ અન્ય વ્યકિતને સાથે મળી કરી આપવા સંમત થયેલા. જેથી આ કામના આરોપીએ સદરહુ સરવે નંબર ૮૭૨ અને ૮૭૪ અન્ય ઈસમને વેચાણ કરેલ અને તેનો કુલ અવેજ નકકી થયા મુજબમાંથી આ કામના આરોપીએ ફરીયાદી અને તેના ભાઈને જણાવેલ કે મારે પૈસાની જરુર છે તેમ કહી રૂ.૨૪,૮૨, ૪૫૩/– (અંકે રુપીયા ચોવીસ લાખ બયાસી હજાર ચારસો ત્રેપન પુરા) આરોપીએ ફરીયાદી અને ફરીયાદીના ભાઈ પાસેથી જમીન વેચાવી તે રકમ લીધેલ અને તે રકમ ચુકવી આપવા માટે બાર

મહીનાનો વાયદો કરેલ અને બે ભાગમાં પેમેન્ટ ચુકવી આપવાનુ એટલે કે ૬–૬ મહીનાના અંતરે પેમેન્ટ ચુકવી આપવાનો વાયદો કરેલ અને તેમાંથી રુપીયા બાર લાખ એકતાલીસ હજાર બસો છવીસ ચુકવી આપવા માટે આ કામના આરોપીએ તા.૨૨/૩/૨૨ નારોજ નાણાકીય લેવડ દેવડનો કરાર કરી. આરોપીએ તેમની ખાતાવાળી બેંક, બેંક ઓફ બરોડા, વિજાપુર શાખાનો, ખાતા નંબર ૦૧૫૯૦૧૦૦૦૨૨૩૬૬ નો, ચેક નંબર ૦૦૦૦૨૨ રુપીયા રૂા.૧૨,૪૧,૨૨૬/– (અંકે બાર લાખ એકતાલીસ હજાર બસો છવીસ પુરા) નો તા.૨૯/૧/૨૨ નો ચેકનીવિગત ભરી એવો પાકો વિશ્વાસ અને ભરોસો આપેલ કે સદર ચેક ભરસો એટલે અચુક નાણા મળી જશે. પરંતુ આ ચેક બેંકમા ફરીયાદીના ભાઈ કલ્પેશભાઈએ ભરેલ અને નાણા ન મળતા ફરીયાદીના ભાઈએ માણસા કોર્ટમાં આરોપી વિરુધ્ધ કેસ કરેલ છે.

તેમજ આરોપીએ તેની ખાતાવાળી બેંક, બેંક ઓફ બરોડા, વિજાપુર શાખાનો, ખાતા નંબર ૦૧૫૯૦૧૦૦૦૨૨૩૬૬ નો, ચેક નંબર ૦૦૦૦૨૩ રૂા.૧૨,૪૧ ,૨૨૬/– (અંકે બાર લાખ એકતાલીસ હજાર બસો છવીસ પુરા) નો તા.૦૧/૩/૨૩ નો ફરીયાદીને આપેલ. આ ચેક બેંકમા ફરીયાદીએ ભરતા **ઈનસફીસીયન્ટ બેલેન્સ**ના કારણે તા.૧૦/૩/૨૩(૧૫/૦૩/૨૩) ના રોજના પત્રથી અમો ફરીયાદીને જાણ થયેલ જેથી અમે આરોપીને ફોનથી જાણ કરતા તેણે સંતોષકારક જવાબ આપેલ નથી તેથી સમયમર્યાદામાં એન.આઈ.એકટની જોગવાઈ મુજબ નોટીસ આપવાની જરુર પડેલ છે. સદર નોટીસ બજી ગયેલ જેનો આરોપીએ જવાબ આપેલ પરંતુ આરોપીએ ચેકની કોઈ રકમ ચુકવી આપેલ નહી. જેથી ફરીયાદીએ આ કામના આરોપી વિરુધ્ધ કાયદેસરની કાર્યવાહી કરી કાયદા મુજબ સજા તથા દંડ કરવા તેમજ ફરીયાદીને ચેકની રકમ વળતર પેટે અપાવવા હુકમ કરવા હાલની ફરીયાદ કરેલ છે.

(૩) ત્યારબાદ ફરિયાદીની ફરીયાદ રજીસ્ટરે લઈ સદર ફરિયાદ અન્વયે આરોપીને ક્રિમીનલ પ્રોસીજર કોડની કલમ–૨૦૪ મુજબ ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ–૧૩૮ મુજબના ગુના સબબ સમન્સ કરતા તેની બજવણી થઈ જતાં આરોપી

તેમના વિ.વ.શ્રી મારફતે હાજર થતાં, આરોપીને ફરીયાદ તથા તેની સાથે ફરીયાદીએ રજુ કરેલ દસ્તાવેજોની નકલો પુરી પાડી ક્રિમીનલ પ્રોસીજર કોડની કલમ–૨૫૧ ની જોગવાઈ મુજબ આરોપીનો **આંક–૦૭** થી જવાબ (પ્લી) નોંધવામાં આવેલ અને તેમાં આરોપીએ ગુનો કબુલ રાખેલ નથી અને પોતે કેસ આગળ ચલાવવાનો છે તેમ જણાવેલ.

(૪) આ કામે ફરિયાદપક્ષ તરફે નમુના–ક મુજબના મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવા રજુ કરવામાં આવેલા છે.

વધુમાં ફરીયાદીની આંક–૫ ની લેખિત સરતપાસ રજુ છે તેની ઉલટતપાસ કરવાનો આરોપીને ઘણો સમય આપવા છતાં હાજર રહેલ નથી કે તેના વિ.વ.શ્રી દ્વારા મુદત અરજીઓ તથા માફી અરજીઓ આપવામાં આવેલ છે પરંતુ કોઈ ઉલટતપાસ કરવામાં આવેલ ન હોય ફરીયાદીની આંક–૧૩ ની અરજી લગત હુકમ કરી ફરીયાદીનો ઉલટ તપાસ કરવાનો આરોપીનો હકક તા.૧૬/૧૦/૨૦૨૪ ના રોજ બંધ કરવામાં આવેલ છે.

ત્યારબાદ ફરીયાદપક્ષ દ્વારા વધુ પુરાવા આપવા માંગતા નહી હોવા અંગેની આંક–૨૬ થી કલોજીંગ પુરસીસ રજુ કરેલ છે.

(૫) ફરીયાદપક્ષે પુરાવો પુરો થયાનુ જાહેર થયા બાદ આ કામે આરોપીનું ફોજદારી કાર્યરીતી સંહિતા કલમ–૩૧૩ અન્વયે વિશેષ નિવેદન લેવા માટે રાખવામાં આવેલ.

આ તબકકે નામદાર કર્ણાટક હાઈકોર્ટના **Kulkarni R V vs Dakshina Murthy in Cri. Revision Petition No.437/2010. Dt.28 June, 2012** ના ચુકાદામાં કલમ ૩૧૩ ના વિશેષ નિવેદન અંગે અવલોકન કરેલ છે મુજબ,

કલમ ૩૧૩ નું વિશેષ નિવેદનની જોગવાઈઓ કુદરતી ન્યાયના સિદ્ધાંત પર આધારિત છે અને તે મુજબ કોઈને સાંભળ્યા વિના અને તેને બચાવની તક આપ્યા વિના તેના વિરૂધ્ધ નિર્ણય ન કરવો જોઈએ. હવે હાલના કેસમાં આરોપીની પ્લી આંક–૦૭ થી તા.૨૮/૦૭/૨૦૨૩ થી નોંધવામાં આવેલ છે. ત્યારબાદ આરોપીને પોતાનો કેસ

ચલાવવા માટે પુરતી અને વ્યાજબી તકો આપવા આરોપી તર્ફેની મુદત અરજી તથા માફી અરજી મંજુર કરવામાં આવેલ છે. અને આરોપી કેસની તમામ બાબતોથી વાકેફ હોવા છતાં હાજર રહી કોઈ કાર્યવાહી કરેલ નથી, માટે હવે જો હાલના કેસને આગળ ચલાવવામાં ન આવે તો ફરીયાદ પક્ષને ચોકકસથી અન્યાય થાય, માટે ફરીયાદીની આંક–૨૯ ની અરજી લગત હુકમ કરી આરોપીનો વિશેષ નિવેદનનો હકક પણ તા.૧૩/૧૨/૨૦૨૪ ના રોજ બંધ કરવામાં આવેલ છે.

(૬) ત્યારબાદ ફરીયાદપક્ષ તર્ફે મૌખિક દલીલો કરવામાં આવેલ છે. જેમાં તેઓએ તેમની આંક–૧ ની અરજી અને રજુ કરેલ દસ્તાવેજી પુરાવા મુજબની છે જેથી તેનું પુનરાવર્તન ટાળવામાં આવેલ છે. વધુમાં જણાવેલ છે કે આરોપીએ કાયદામાં જણાવ્યા મુજબ ફરીયાદી તરફે કરવામાં આવતા અનુમાનનું કોઈ ખંડન કરેલ નથી. ત્યારે આરોપીને કાયદાની કલમ મુજબ દોષિત ઠેરવવા જોઈએ.

બચાવપક્ષ તર્ફે કોઈ હાજર રહેલ નથી કે કોઈ દલીલો કરવામાં આવેલ નથી. જેથી ફરીયાદીની આંક–૩૦ ની અરજી લગત હુકમ કરી આરોપીનો દલીલોનો હકક બંધ કરવામાં આવેલ છે.

(૭) આ કામે રજુ થયેલ પુરાવાઓ તેમજ ફરીયાદ પક્ષની મૌખિક દલીલો ધ્યાને લેતાં સદર કેસના ન્યાયીક નિર્ણય માટે મારા સમક્ષ નીચે મુજબના મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થાય છે.

:: મુદ્દા ::

૧) શું ફરિયાદપક્ષ નિ:શંકપણે પુરવાર કરે છે કે,આ કામના આરોપી આંક – ૧૮ વાળો ચેક તેમના કાયદેસરના દેવા અથવા જવાબદારીની ચુકવણી પેટે ફરીયાદીને આપેલો જે ચેક ફરીયાદીએ તેમના ખાતામાં ભરતા સદર ચેક ''**એકાઉન્ટ કલોઝડ**'' ના શેરા તથા રીટર્ન મેમા સાથે સ્વીકારાયા વગર પરત ફરેલ. જેથી ફરીયાદીએ ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ–૧૩૮(બી) ની જોગવાઈ મુજબ આરોપીને માંગણા નોટીસ આપેલી જે આરોપીને બજી ગયેલ હોવા છતાં ફરીયાદીની લેણી રકમ નિયત સમયની

અંદર નહી ચુકવી આપી આ કામના આરોપીએ ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એક્ટની કલમ-૧૩૮ મુજબનો શિક્ષાનેપાત્ર ગુન્હો કરેલ છે ?

૨) શું હુકમ ?

(૮) ઉપરોકત મુદ્દાઓ પરત્વે મારા નિર્ણયો નીચે મુજબ છે.

૧) **હકારમાં.**

૨) આખરી હુકમ મુજબ.

(૯) ઉપરોકત નિર્ણયો પરત્વે મારા કારણો નીચે મુજબ છે.

/-/ નિર્ણય અંગેના કારણો /-/

મુદ્દા નં. ૧ ની ચર્ચા

(૧૦) હાલના તબકકે હાલના કેસમાં રજુ થયેલ મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી પુરાવાનું વિશ્લેષણ કરતાં પહેલા ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટ, ૧૮૮૧ ની નીચે મુજબની જોગવાઈ ધ્યાને લેવી જરૂરી જણાય આવે છે.

138. Dishonour of cheque for insufficiency, etc., of funds in the accounts.

Where any cheque drawn by a person on an account maintained by him with a banker for payment of any amount of money to another person from out of that account for the discharge, **in whole or in part, of any debt or other liability,** is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of that account is insufficient to honour the cheque or that it exceed the amount arranged to be paid from that account by agreement made with that bank, such person shall be deemed to have committed an offence and shall, without prejudice to any other provision of this Act, be punished with imprisonment for [a term which may be extended to two years], or with fine which may extend to twice the amount of the cheque, or with both :

Provided that nothing contained in this section shall apply unless-

(a) the cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity, whichever is earlier ;

(b) the payee or the holder in due course of the cheque, as the case may be, makes a demand for the payment of the said amount of money

by giving a notice in writing, to the drawer of the cheque, [within thirty days] of the receipt of information by him from the Bank regarding the return of the as unpaid, and

(c) the drawer of such cheque fails to make the payment of the said amount of money to the payee or as the case may be, to the holder in due course of the cheque within fifteen days of the receipt of the said notice.

Explanation : For the purposes of this section, "debt or other liability" means a legally enforceable debt or other liability.

(૧૧) આ કામે ફરીયાદીએ ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટ, ૧૮૮૧ ની કલમ–૧૩૮ ની આદેશાત્મક જોગવાઈઓનું પાલન કરેલ છે કે કેમ ? તે જોવું જરૂરી છે. જેથી આ તબકકે નામદાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલય દ્વારા **અપર્ણા એ. શાહ વિરૂઘ્ધ શેઠ ડેવલપર્સ પ્રાઈવેટ લીમીટેડ,** (૨૦૧૩) ૮ એસ.સી. પેજ નં. ૭૧ ઉપર પ્રસિઘ્ધ ચુકાદાના પેરા નં.૮ ઉપર નીચે મુજબની ચર્ચા કરેલ છે.

8) In order to constitute an offence under Section 138 of the N.I. Act, this Court, in Jugesh Sehgal vs. Shamsher Singh Gogi, (2009) 14 SCC 683, noted the following ingredients which are required to be fulfilled :

“ (i) a person must have drawn a cheque on an account maintained by him in a bank for payment of a certain amount of money to another person from out of that account;

(ii) the cheque should have been issued for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability;

(iii) that cheque has been presented to the bank within a period of six months from the date on which it is drawn or within the period of its validity whichever is earlier;

(iv) that cheque is returned by the bank unpaid, either because of the amount of money standing to the credit of the account is insufficient to honour the cheque or that it exceeds the amount arranged to be paid from that account by an agreement made with the bank;

(v) the payee or the holder in due course of the cheque makes a demand for the payment of the said amount of money by giving a notice in writing, to the drawer of the cheque, within 15 days of the receipt of information by him from the bank regarding the return of the cheque as unpaid;

(vi) the drawer of such cheque fails to make payment of the said amount of money to the payee or the holder in due course of the cheque within 15 days of the receipt of the said notice.

Being cumulative, it is only when all the afore mentioned ingredients

are satisfied that the person who had drawn the cheque can be deemed to have committed an offence under Section 138 of the Act."

હાલના કેસમાં આરોપીના ખાતાના જે આંક–૧૮ વાળો ચેક રજુ કરવામાં આવેલ છે તે અંગે આરોપીએ કોઈ બચાવ રજુ કરેલ નથી કે આ ચેક તેઓએ આપેલ નથી કે તેમના ખાતાના નથી કે તેમાં તેઓની સહિ નથી તેવી કોઈ પણ હકીકત જણાવેલ નથી. માટે નામદાર સર્વોચ્ચ ન્યાયાલયના ઉપરોકત ચુકાદા અન્વયેનું અનુમાન ફરીયાદી તરફે અને આરોપી વિરૂધ્ધ કરવાનું રહે છે.

(૧૨) ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટ, ૧૮૮૧ ની કલમ–૧૩૮ ની જોગવાઈઓ જોવામાં આવે તો તેમાં સ્પષ્ટ જણાવેલ છે કે, જયારે સમગ્ર રીતે અથવા અંશત: કોઈપણ દેવું કે અન્ય જવાબદારી અદા કરવા માટે, કોઈ વ્યકિત પોતે નિભાવતા હોય તેવા ખાતા પૈકીનો ચેક લખી આપે. હાલના કેસમાં જોવામાં આવે તો આરોપીએ જે ચેક લખી આપેલ છે તે અંગે કોઈ વાંધો લીધેલ નથી કે તેમાં કરવામાં આવેલ સહિ બાબતે પણ કોઈ વાંધો કે વિરોધ દર્શાવેલ નથી. જેથી તે અંગે નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટ, ૧૮૮૧ ની કલમ–૧૧૮ અને ૧૩૯ ની જોગવાઈ જોતાં ચેક ધારણ કરનારની તરફેણમાં જે–તે તારીખે અને તેટલા અવેજ પેટેનો ચેક આપેલ હશે તેવું માની લેવાનું સ્પષ્ટ જણાવેલ છે. આમ, ફરીયાદીની તરફેણમાં કાયદાકીય અનુમાન કરવામાં આવે છે. તેને પ્રીપોન્ડરન્સ ઓફ પ્રોબેબીલીટીઝના એટલે કે, બચાવ સંભાવનાની પ્રબળતાના સીધ્ધાંતને ધ્યાને રાખીને પુરવાર કરવાનો રહે છે. સદર અનુમાનને ખંડન કરવા માટે આરોપીએ વિટનેસ બોક્ષમાં આવીને પુરાવો આપવાની જરૂર નથી. ફરીયાદપક્ષના પુરાવામાંથી તેમજ કેસના સંજોગો ઉપર આધાર રાખીને પણ આરોપી કાયદાકીય અનુમાનનું ખંડન કરતી હકીકત અદાલતને બતાવી શકે છે. એટલે કે, ફરીયાદીને ચેક આપેલ તે સમયે આરોપીને કોઈપણ પ્રકારનું દેવું હતું નહિં કે ફરીયાદીનું આરોપી પાસે કોઈપણ પ્રકારનું લેણું અસ્તીત્વમાં હતું નહિં. સાથોસાથ એ હકીકત પણ હાલના તબકકે નોંધવી જરૂરી છે કે, વૈધાનીક અનુમાનને માત્ર ડીનાયલ કરવામાં આવેલ હોય તો

તે અનુમાનનું ખંડન કરેલ છે તેવું કહેવાય નહિ. આરોપીએ ફરીયાદીને એક જવાબદારી કે દેવા પેટ આપેલ નથી તેવું પુરવાર કરતો સચોટ અને સબળ પુરાવો આપવો પડે અને જો આરોપી વિરૂધ્ધ નો પુરાવો આપવામાં નિષ્ફળ રહે તો કાયદાની કલમ-૧૧૮ અને કલમ-૧૩૯ નું વૈધાનિક અનુમાન ફરીયાદીની તરફેણમાં કરવાનું રહે છે અને તે અનરીબટેડ રહે છે.

(૧૩) નામદાર સુપ્રીમ કોર્ટ દ્વારા **Kumar Exports V/s Sharma Carpets 2009 (2) SCC 513** ના ચુકાદામાં નીચે મુજબના સિધ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કરેલ છે,

" 20. The accused in a trial under Section 138 of the Act has two options. He can either show that consideration and debt did not exist or that under the particular circumstances of the case the non-existence of consideration and debt is so probable that a prudent man ought to suppose that no consideration and debt existed. To rebut the statutory presumptions an accused is not expected to prove his defence beyond reasonable doubt as is expected of the complainant in a criminal trial. The accused may adduce direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration and that there was no debt or liability to be discharged by him. However, the court need not insist in every case that the accused should disprove the nonexistence of consideration and debt by leading direct evidence because the existence of negative evidence is neither possible nor contemplated. **At the same time, it is clear that bare denial of the passing of the consideration and existence of debt,** apparently would not serve the purpose of the accused. Something which is probable has to be brought on record for getting the burden of proof shifted to the complainant. To disprove the presumptions, the accused should bring on record such facts and circumstances, upon consideration of which, the court may either believe that the consideration and debt did not exist or their non-existence was so probable that a prudent man would under the circumstances of the case, act upon the plea that they did not exist. Apart from adducing direct evidence to prove that the note in question was not supported by consideration or that he had not incurred any debt or liability, the accused may also rely upon circumstantial evidence and if the circumstances so relied upon are compelling, the burden may likewise shift again on to the complainant. The accused may also rely upon presumptions of the fact, for instance, those mentioned in Section 114 of the Evidence Act to rebut the presumptions arising under Sections 118 and 139.

21. The accused has also an option to prove the non-existence of consideration and debt or liability either by letting in evidence or in some clear and exceptional cases, from the case set out by the complainant, that is, the averments in the complaint, the case set out in the statutory notice and evidence adduced by the complainant during the trial. Once such rebuttal evidence is adduced and accepted by the court, having regard to all the

circumstances of the case and the preponderance of probabilities, the evidential burden shifts back to the complainant and, therefore, the presumptions under Sections 118 and 139 of the Act will not again come to the complainant's rescue.”

(૧૪) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના **Rangappa V/s Sri Mohan, 2010 (11) SCC 441** ના ચુકાદામાં કલમ–૧૧૮ અને કલમ–૧૩૯ ના વૈધાનિક અનુમાનને લગતા મહત્વના સિધ્ધાંતો પ્રતિપાદિત કરી તે અંગે વિવિધ માર્ગદર્શક સિધ્ધાંતોની વિગતે ચર્ચા અને અવલોકન નીચે મુજબ કરેલ છે.

“ **26.** In the light of these extracts, we are in agreement with the respondent claimant that the presumption mandated by Section 139 of the Act does indeed include the existence of a legally enforceable debt or liability. To that extent, the impugned observations in Krishna Janardhan Bhat may not be correct. However, this does not in any way cast doubt on the correctness of the decision in that case since it is based on the specific facts and circumstances therein. As noted in the citations, this is of course in the nature of a rebuttal presumption and it is open to the accused to raise a defence wherein the existence of a legally enforceable debt or liability can be contested. However, there can be no doubt that there is an initial presumption which favours the complainant.

27. Section 139 of the Act is an example of a reverse onus clause that has been included in furtherance of the legislative objective of improving the credibility of negotiable instruments. While Section 138 of the Act specifies a strong criminal remedy in relation to the dishonour of cheques, the rebuttable presumption under Section 139 is a device to prevent undue delay in the course of litigation. However, it must be remembered that the offence made punishable by Section 138 can be better described as a regulatory offence since the bouncing of a cheque is largely in the nature of a civil wrong whose impact is usually confined to the private parties involved in commercial transactions. In such a scenario, the test of proportionality should guide the construction and interpretation of reverse onus clauses and the defendant-accused cannot be expected to discharge an unduly high standard of proof.

28. In the absence of compelling justifications, reverse onus clauses usually impose an evidentiary burden and not a persuasive burden. Keeping this in view, it is a settled position that when an accused has to rebut the presumption under section 139, the standard of proof for doing so is that of "preponderance of probabilities". Therefore, if the accused is able to raise a probable defence which creates doubts about the existence of a legally enforceable debt or liability, the prosecution can fail. As clarified in the citations, the accused can rely on the materials submitted by the complainant in order to raise such a defence and it is conceivable that in some cases the accused may not need to adduce evidence of his/her own.”

(૧૫) વધુમાં નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતની ફુલ બેંચે **Triyambak S. Hegde Vs. Sripad, Criminal Appeal Nos. 849 - 850 of 2011, Dtd. 23/09/2021** ના રોજ જે ચુકાદો આપેલ છે, તે ચુકાદાના પેરેગ્રાફ નં. ૧૧, ૧૨, ૧૩ માં કાયદાની કલમ–૧૧૮ અને ૧૩૯ અંગે નીચે મુજબની ચર્ચા કરેલ છે.

11. From the facts arising in this case and the nature of the rival contentions, the record would disclose that the signature on the documents at Exhibits P-6 and P-2 is not disputed. Exhibit P-2 is the dishonoured cheque based on which the complaint was filed. From the evidence tendered before the JMFC, **it is clear that the respondent has not disputed the signature on the cheque.** If that be the position, as noted by the courts below a presumption would arise under Section 139 in favour of the appellant who was the holder of the cheque. Section 139 of the N.I. Act reads as hereunder:

> "**139. Presumption in favour of holder-** It shall be presumed, unless the contrary is proved, that the holder of a cheque received the cheque of the nature referred to in section 138 for the discharge, in whole or in part, of any debt or other liability."

12. In so far as the payment of the amount by the appellant in the context of the cheque having been signed by the respondent, the presumption for passing of the consideration would arise as provided under Section 118(a) of N.I. Act which reads as hereunder:

"**118. Presumptions as to negotiable instruments –** Until the contrary is proved, the following presumptions shall be made:

(a) of consideration–that every negotiable instrument was made or drawn for consideration, and that every such instrument, when it has been accepted, indorsed, negotiated or transferred, was accepted, indorsed, negotiated or transferred for consideration."

13. The above noted provisions are explicit to the effect that such presumption would remain, until the contrary is proved. The learned counsel for the appellant in that regard has relied on the decision of this court in K. Bhaskaran vs. Sankaran Vaidhyan Balan & Anr.(1999) 7 SCC 510 wherein it is held as hereunder :

" 9. As the signature in the cheque is admitted to be that of the accused, the presumption envisaged in Section 118 of the Act can legally be inferred that the cheque was made or drawn for consideraion on the date which the cheque bears. Section 139 of the Act enjoins on the Court to presume that the holder of the cheque received it for the discharge of any debt or liability. The burden was on the accused to rebut the aforesaid presumption. The Trial Court was not persuaded to rely on the interested testimony of DW-1 to rebut the presumption. The said finding was upheld by the High Court. It is not now open to the accused to contend differently on that aspect. "

(૧૬) આમ, ઉપરોકત નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતે પ્રસ્થાપિત કરેલ સિધ્ધાંતો

તેમજ કાયદાકીય જોગવાઈઓ અને હાથ ઉપરના કેસની હકીકતો અને સંજોગોને નજર સમક્ષ રાખી રેકર્ડ ઉપર આવેલ પુરાવાનું સમગ્ર વિશ્લેષણ કરવામાં આવે તો ફરીયાદી તર્ફે આંક-૫ થી ફરીયાદીની સરતપાસનું સોગંદનામું રજુ કરેલ છે જે ફરીયાદને અનુરૂપ હોય તેનું પુનરાવર્તન ટાળેલ છે. આ સરતપાસના સોગંદનામા અન્વયે કોઈ ઉલટતપાસ આરોપી તર્ફે કરવામાં આવેલ નથી કે આરોપી એ હાલની ફરીયાદ અન્વયે પોતાનો કોઈ બચાવ રજુ કરેલ નથી.

(૧૭) સામાન્ય રીતે ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટના કેસમાં ફરીયાદી તર્ફે ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ-૧૧૮ અને કલમ-૧૩૯ વંચાણે લેતાં ફરીયાદી તર્ફેનું અનુમાન કરવાનું જણાવેલ છે. જેથી આરોપીએ પ્રબળ શંકા ફરીયાદીના કેસ વિરુધ્ધ લાવી, પોતાના વિરુધ્ધનો કેસ સાબીત થતો અટકાવવો જોઈએ.

હાલની ફરીયાદ અન્વયે આરોપી પ્લી થયા બાદ હાજર રહેલ નથી કે તેમના વિ.વ.શ્રી દ્વારા ફરીયાદીની ઉલટ તપાસ કરેલ નથી કે આરોપીને હાજર રખાવવા કોઈ કાર્યવાહી કરેલ નથી. વધુમાં, આરોપીના વિ.વ.શ્રીએ મૌખિક રજુઆત કરતા જણાવેલ છે કે, આરોપીને જાણ કરવા છતાં હાજર રહેતા નથી. આમ, આરોપી કેસની તમામ બાબતોથી વાકેફ હોવા છતાં હાજર રહી કોઈ કાર્યવાહી કરેલ નથી, જેથી તેઓ હાલના કેસમાં કાર્યવાહી કરવા સમર્થ નથી. આમ, આરોપીને કેસની તમામ માહિતી હોવા છતાં હાજર રહેલા નથી કે હાલની ફરીયાદીવાળા ચેક અન્વયે આરોપીએ પોતાનો કોઈ બચાવ રજુ કરેલ નથી.

(૧૮) ઉપરોકત તમામ હકીકતો જોતાં બચાવપક્ષે હાજર રહી ફરીયાદીને આપેલ ચેક રીટર્ન થવા અંગે નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ-૧૩૮ મુજબનો ગુનો તેઓએ કરેલ નથી તેવો કોઈ બચાવ રજુ કરેલ નથી. આમ, જયારે બચાવપક્ષે પોતાનો કોઈ બચાવ રજુ કરેલ ન હોય ત્યારે આ કામે આરોપી વિરુધ્ધ ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ-૧૧૮ તથા ૧૩૯ હેઠળ કરવામાં આવતા અનુમાનો આરોપી વિરૂધ્ધ

માની લેવાનું રહે છે. જેથી હાલના કેસમાં રેકર્ડ પરના પુરાવાઓ, તથા ઉપરોકત નામદાર સર્વોચ્ચ અદાલતના ચૂકાદાઓના આધારે તથા બચાવપક્ષે હાજર રહી કોઈ બચાવ રજુ કરેલ ન હોય એ હકીકત નિ:શંકપણે સાબિત થાય છે કે, આરોપીએ ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ–૧૩૮ મુજબ ગુનો કરેલ છે. આમ ઉપરોકત ચર્ચાના આધારે **મુદ્દા નંબર–૧** નો નિર્ણય **હકારમાં** ઠરાવવામાં આવે છે અને આરોપીને ધી નેગોશીએબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટની કલમ–૧૩૮ હેઠળના ગુના માટે દોષિત ઠરાવવામાં આવે છે. અને મુદ્દા નં.ર અન્વયે નીચે મુજબનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

(૧૯) આરોપીપક્ષે આરોપી કે તેના વિ.વ.શ્રી હાજર રહેલ ન હોય નામદાર ગુજરાત હાઈકોર્ટના **Sharad Jethalal Savla vs State Of Gujarat, R/CR.MA/ 19862/2015** માં આરોપીની ગેરહાજરીમાં સજા અંગેનો હુકમ કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવેલ છે તે ધ્યાને લીધી. અને મુદ્દા નં.ર અન્વયે નીચે મુજબનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

◀ હુકમ ▶

1] આ કામના આરોપી **પરમાર લક્ષ્મણજી ગોપાળજી,** રહે. ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળા પાસે, મહાદેવપુરા, તા. વિજાપુર, જી.મહેસાણા. તેમજ ઓફીસ બી/૨૫ શીવાલીક પ્લાઝા, ગાંડાભાઈ જે. પટેલ, સોખડાવાળાની બાજુમાં, વિજાપુર મામલતદાર ઓફીસની પાસે, મુ. તા.વિજાપુર, જી.મહેસાણાનાઓને ફોજદારી કાર્યરીતી અધિનિયમની કલમ–૨૫૫(૨) અન્વયે ધી નેગોશીયેબલ ઈન્સ્ટ્રુમેન્ટ એકટ, ૧૮૮૧ ની કલમ– ૧૩૮ મુજબના ગુના સબબ દોષિત ઠરાવી **૧ (એક) વર્ષ** ની સાદી કેદની સજા ભોગવવાનો અને **રૂા.૧૨,૪૧,૨૨૬/–(અંકે બાર લાખ એકતાલીસ હજાર બસો છવીસ પુરા)** નો દંડ ભરવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે. આરોપીએ સદર દંડની રકમ દિન–૩૦ માં ચુકવી આપવી. આરોપી જો ઉપરોકત દંડની રકમ ભરવામાં કસુર કરે તો વધુ બે માસની સાદી કેદની સજા ભોગવવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

2] આરોપીએ દંડની રકમ ભરેથી ફોજદારી કાર્યરીતી અધિનિયમની કલમ– ૩૫૭ (૧) મુજબ દંડની પુરેપુરી રકમ **રૂા.૧૨,૪૧,૨૨૬/– (અંકે બાર લાખ એકતાલીસ હજાર બસો છવીસ પુરા)** ફરીયાદીને વળતર તરીકે ચુકવવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

3] આરોપીના તમામ જામીનખત તથા બોન્ડ રદ્દ કરવામાં આવે છે.

4] વધુમાં ફોજદારી કાર્યરીતી અધિનિયમની કલમ–૩૬૩(૧) ની જોગવાઈ મુજબ આરોપી હાજર થયેથી ચુકાદાની એક નકલ તાત્કાલિક વિના મુલ્યે પુરી પાડવાનો હુકમ કરવામાં આવે છે.

5] આજરોજ આરોપી મુદતે હાજર ન હોય, હુકમની અમલવારી માટે આરોપીનું પકડ વોરંટ કાઢવું અને આરોપી પકડાયેથી તેનું સજા વોરંટ ભરી જેલ હવાલે મોકલી આપવો.

આ હુકમ આજ રોજ તારીખ **ચો**[થી] માહે **એપ્રીલ** સને **૨૦૨૫** ના રોજ ખુલ્લી અદાલતમાં વાંચી, સંભળાવી મારી સહી તથા કોર્ટનો સિકકો કરીને જાહેર કર્યો.

તા.૦૪/૦૪/૨૦૨૫
માણસા

(જે. જી. પટેલ)
એડીશ્નલ જયુડીશ્યલ મેજીસ્ટ્રેટ ફર્સ્ટ કલાસ,
માણસા
GJ 01699

SELF